

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.11>

УДК 34-047.22:378.018.8

ПРАВОВІ ЗНАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Шандра Р. С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
заступник декана юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
shandraroman@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5777-6713*

Бедрій М. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка
bedriimm@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4021-1980*

Шандра Р. С., Бедрій М. М. Правові знання в системі вищої освіти неюридичних спеціальностей.

Стаття присвячена місцю та ролі правових знань в системі вищої освіти неюридичних спеціальностей. Спростовується хибне переконання про те, що правові знання потрібні лише фаховим юристам. З огляду на потреби розвитку верховенства права в Україні, ці знання є цінними і необхідними для всіх громадян. Особливе значення правові знання мають для людей з вищою (у тому числі неюридичною) освітою, адже вони покликані до будівництва Української державності – її політики, економіки, промисловості, освіти, культури тощо. Саме тому вивчення правничих навчальних дисциплін у закладах вищої освіти є надзвичайно важливим.

Проаналізовано співвідношення понять юридичної освіти та правової освіти. При цьому, юридична освіта охарактеризована як фахова підготовка майбутніх суддів, прокурорів, адвокатів та інших правознавців. Натомість правова освіта полягає у здобутті знань про державно-правові явища усіма члена суспільства. Досліджено нормативно-правову базу стосовно правової освіти, її переваги та недоліки. Виявлено потребу в правничих вміннях і компетентностях відповідно до затверджених стандартів вищої освіти неюридичних спеціальностей. Наголошено на необхідності розробки та прийняття окремого закону про правову освіту населення України. Запропоновано градацію обсягу правових знань залежно від особливостей конкретної неюридичної спеціальності вищої освіти.

Узагальнено досвід кафедри основ права України юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка щодо викладання правничих навчальних дисциплін на неюридичних факультетах. Дидактична методика у цьому напрямі повинна полягати у доступному та лаконічному, але водночас повному та інформативному наданні правових знань, тренуванні навичків і вмінь, їхньому засвоєнні й апробації. Відповідно існує потреба розробки та публікації окремих підручників, навчальних посібників, практикумів, робочих програм та інших матеріалів на правничу тематику для студентів неюридичних спеціальностей. Обґрунтовано доцільність функціонування в структурі класичного університету спеціалізованого підрозділу (кафедри), який забезпечує надання правових знань студентам неюридичних спеціальностей.

Ключові слова: правознавство, правова освіта, заклади вищої освіти, правничі навчальні дисципліни, методика викладання.

Shandra R. S., Bedriy M. M. Legal knowledge in the system of higher education of non-legal specialties.

The article is devoted to the place and role of legal knowledge in the system of higher education of non-legal specialties. The erroneous belief that legal knowledge is needed only to professional lawyers has been disproved. Given the needs of the rule of law in Ukraine, this knowledge is both valuable and necessary to all citizens. Knowledge of law has special importance for people with higher (including non-legal) education since they are aimed at building Ukrainian statehood – its politics, economy, industry, education, culture and others. Therefore, the study of legal disciplines in higher education institutions is of extreme importance.

The interrelation between the concepts of legal education and juridical education is analysed. Juridical education is characterized as professional training of future judges, prosecutors, lawyers and other legislators. On the other hand, legal education is the acquisition of knowledge about state and legal phenomena by all members of society. The legal framework for legal education, its advantages and disadvantages are studied. The need for legal skills and competencies in accordance with the approved standards of higher education in non-legal specialties is identified. The necessity to develop and adopt a particular law on legal education of the Ukraine's population is emphasized. The gradation of the capacity of legal knowledge depending on the peculiarities of a concrete non-legal specialty of higher education is offered.

The experience of the Department of Ukraine's Law Fundamentals, Faculty of Law, Ivan Franko National University of Lviv in teaching law disciplines at non-legal faculties is summarized. Didactic methods in this direction should consist of accessible and concise but, at the same time, complete and informative provision of legal knowledge, training of skills and abilities, their mastering and testing. Accordingly, there is a need to develop and publish separate textbooks, manuals, workshops, work programs and other materials on law issues for students of non-legal specialties. The expediency of functioning in the structure of the classical university of a specialized unit (department), which provides legal knowledge to students of non-legal specialties, is substantiated.

Key words: jurisprudence, legal education, institutions of higher education, legal disciplines, teaching methods.

Постановка проблеми. Необхідність утвердження та розбудови правової держави в Україні спонукає до поширення у суспільстві знань про право. Справді важко уявити належне виконання вимог юридичних норм за відсутності знання про їхній зміст. Тобто чи можливе коректне дотримання правил суспільної поведінки без знання їхнього змісту? Оскільки питання має риторичний характер, можна стверджувати, що належна реалізація юридичних норм передбачає первинне знайомство зі змістом цих правил поведінки, а згодом і практичне втілення відповідних приписів у суспільному житті. Саме за таких умов існує можливість пришвидшити формування правової держави в Україні.

Хибним видається переконання про те, що правові знання потрібні лише фаховим юристам. Наявність базових знань про право є доцільною для усіх суб'єктів правовідносин, тобто усього суспільства. Саме з цих міркувань у шкільних програмах середньої освіти передбачений курс «Правознавство». Поглиблення відповідних знань, їхня спеціалізація відповідно до напрямку підготовки відбувається у закладах вищої освіти. Студенти неюридичних спеціальностей повинні мати можливість здобувати знання про право шляхом вивчення нормативних і вибіркового навчальних дисциплін правового спрямування. Після завершення навчання здобуті правничі компетентності стають корисними у їхній професійній діяльності, громадянській активності та повсякденних справах. На жаль, зумовлені різноманітними причинами скорочення кількості академічних годин для вивчення правничих курсів на неюридичних спеціальностях, які тривають впродовж останніх років, ставлять під загрозу заявлені перспективи та можуть сповільнити розвиток правової державності.

Стан опрацювання теми. Цими питаннями, безперечно, переймається як юридична спільнота України, так і самі здобувачі вищої неюридичної освіти. Проблема набуття правових знань студентами неюридичних спеціальностей була предметом досліджень і публікацій Г. Ангелова, С. Богачова, А. Гондек, З. Гонтар, Н. Коваленко, М. Купчак, Н. Ляпунової, О. Макарової, В. Орлової, П. Рекотова, Н. Черниш, В. Чужикової, А. Шульги, Т. Ярошевської та ін.

Мета статті. У цій публікації питання правових знань у системі вищої неюридичної освіти аналізується зокрема з позиції узагальненого досвіду кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка, яка функціонує більш як 40 років. Від часу свого створення (1980 р.) кафедра забезпечує викладання правничих навчальних дисциплін на неюридичних факультетах, доповнюючи фахову підготовку студентів цінними знаннями про державу, право та інші фундаментальні юридичні поняття, а також знайомить їх із цікавою адміністративною та судовою практикою. Виконуючи науково-педагогічну роботу на кафедрі основ права України, автори цієї статті неодноразово міркували, обговорювали, дискутували та, як наслідок, взяли за мету статті з'ясування місця та значення правових знань у системі вищої освіти неюридичних спеціальностей, перспектив їхнього розвитку, актуалізації та вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці немає уніфікованого поняття знання. З позицій широкого розуміння, знаннями вважають певний обсяг відомостей, набутих у процесі повсякденного досвіду, навчання та спеціальних способів дослідження [1]. Відповідно, правові знання є різновидом знань, в основі яких є інформація про державно-правові явища. А. Шульга зазначає про те, що центральним поняттям пізнавального (інтелектуального) аспекту правосвідомості є поняття знання права, синонімом якого може вважатися правоінформованість (інформованість про право як систему норм). Воно становить певну презентацію (представленість) норм права у свідомості особи. Знання права полягає у відображенні в правосвідомості особи правової дійсності, а саме юридичної інформації про зміст певних норм і принципів права [2, с. 26].

Первинні правові знання про норми поведінки, звички щодо їх виконання, виховання поваги до батьків, вихователів, ровесників, людей похилого віку та інших осіб закладаються у дошкільних виховних закладах, поглиблюються у загальноосвітніх школах, професійних навчально-виховних закладах, закладах вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, в яких правознавство викладається як низка обов'язкових навчальних дисциплін, здійснюється широка позакласна і позааудиторна правовиховна робота, до якої залучаються практикуючі юристи, вчені-дослідники, працівники правоохоронних органів, інші фахівці [3, с. 22-23].

Чи є тотожними за значенням подібні за звучанням поняття правознавство та правові знання? Варто вказати, що ні. Під правознавством розуміють певний фах (юридичну професію), галузь знань (юриспруденцію – правничу науку) та навчальну дисципліну (одну цілісну з аналогічною назвою чи комплекс дисциплін юридичного спрямування). Натомість правові знання є передусім інформацією про державно-правові явища. Відтак, правові знання, з одного боку, є інструментами і засобами правознавства (в усіх його значеннях), а з іншого боку – становлять результат його функціонування. Це можна пояснити тим, що юриспруденція не тільки оперує правовими знаннями, але й активно виробляє і примножує їх, розповсюджує у професійних колах і суспільстві загалом.

Варто погодитися з П. Рекотовим стосовно того, що правові знання є необхідним елементом загальної культури людини. Водночас правознавство як навчальна дисципліна у закладах вищої освіти з підготовки фахівців неюридичних спеціальностей становить систему визначеного обсягу знань людини про право і правові явища, відомостей про конкретні правові норми, їхнє розуміння, усвідомлення сутності правових принципів, їх вимог, цілей, призначення. Ці знання набуваються за допомогою правового навчання і виховання, соціального і правового досвіду. Здобуття правових знань є важливим компонентом механізму правової соціалізації особи, який відбувається у три етапи: 1) отримання правової інформації; 2) особистісне засвоєння правових цінностей на рівні правової свідомості; 3) втілення правових ідей та принципів у реальну поведінку індивіда [3, с. 21].

Заклад вищої освіти повинен становити середовище, оптимальне для пізнання й усвідомлення правових цінностей незалежно від спеціальності, яку здобувають його студенти. Н. Коваленко виокремлює серед елементів правової культури студентської молоді наступні: правову свідомість (ґрунтується на знаннях і розумінні державно-правових явищ); правові позиції (правові переконання, погляди, установки, орієнтири, уявлення тощо); правову поведінку (реалізація прав, свобод і обов'язків, правові навички та вміння); прояви активності у правовій сфері; правові емоції (прагнення до справедливості, почуття юридичного обов'язку, повага до законності, прав і свобод людини тощо). Правова культура, що втілюється у знаннях і вміннях студентів, стає фундаментальною передумовою їхньої правомірної поведінки й опору протиправним діям [4, с. 84-85].

У науково-освітньому середовищі набув значної підтримки погляд, згідно з яким ототожнення юридичної та правової освіти є недоцільним. При цьому, юридична освіта за змістом вважається вуж-

чою та передбачає фахову підготовку правознавців – майбутніх суддів, прокурорів, адвокатів та ін. Натомість правова освіта охоплює як поняття юридичної освіти, так і навчання правничих компетенцій осіб, які здобувають інші спеціальності. Інколи також до її складу включають усі шляхи набуття правових знань – середню освіту, самоосвіту тощо. У структурі правової освіти як процесу набуття відповідних знань, навичок і вмінь, формування ціннісних орієнтацій дослідники виокремлюють певні підсистеми: загальноправову, юридичну спеціально-правову, фахову правничу [5, с. 41].

Юридичні, організаційні та фінансові аспекти функціонування і розвитку правової освіти в Україні визначаються відповідною нормативною базою, яку становлять Конституція України (ст. 21, 53 та ін.), Конвенція про права дитини, закони України «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про позашкільну освіту», укази президента України «Про Національну програму правової освіти населення», «Про національну доктрину розвитку освіти» та ін. [6, с. 83-84]. Разом з тим відчутною є потреба розробки та прийняття окремого закону про правову освіту населення України, адже юридичні норми цього виду освіти є дещо розпорошені у різних актах законодавства, а базові підзаконні акти поступово втрачають відповідність вимогам часу. Потрібно також делімітувати на нормативному рівні поняття правової та юридичної освіти.

Правова освіта займає важливе місце в системі навичок і компетентностей, які здобуває українська молодь у закладах вищої освіти. В. Орлова та Г. Ангелов наголошують на істотному потенціалі правових знань і вмінь студентів неюридичних факультетів, який може бути розкритий шляхом реалізації таких завдань: надання студентам необхідної теоретичної бази; актуалізація відповідних знань під час конференцій, круглих столів тощо; закріплення згаданих знань у практичній діяльності майбутніх фахівців. Слід зауважити, що в умовах швидкого зростання обсягів правової інформації та її нестабільності мета правової освіти не може зводитися лише до вивчення стану чинного законодавства. Відтак, пріоритетним є засвоєння знань про права й обов'язки індивіда, формування моделі правової поведінки та перетворення її у звичку [7, с. 68-70].

Необхідність набуття правових знань констатовано та затверджено у відповідних стандартах вищої освіти в Україні усіх спеціальностей. До прикладу, у стандарті спеціальності 061 «Журналістика» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти серед загальних компетентностей вказано «здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні». Нормативний зміст підготовки згаданої спеціальності містить вимогу щодо вміння «оцінювати діяльність колег як носіїв прав і обов'язків членів суспільства, представників громадянського суспільства» [8].

Попри очевидну потребу правових знань у системі вищої освіти усіх спеціальностей без винятку, варто відзначити доцільність градації обсягу цих знань залежно від напряму підготовки фахівців. Найбільший обсяг правових знань, як відомо, необхідний майбутнім юристам, знавцям міжнародного права, а також здобувачам суміжних спеціальностей – «Правоохоронна діяльність», «Правове регулювання в бізнесі», «Національна безпека» та ін. Середній (більший, ніж базовий) обсяг правових знань повинен надаватися студентам економічних та управлінських спеціальностей, у тому числі «Менеджмент», «Політологія», «Державне управління» тощо. Для інших спеціальностей вищої освіти потрібно забезпечити хоча б базовий рівень правових знань з можливістю їхнього поглиблення та конкретизації завдяки вибірковим навчальним дисциплінам.

А. Гондек висловила думку про те, що студентам усіх економічних спеціальностей для належної реалізації свого потенціалу та розвитку професійної кар'єри необхідно здобути наступні блоки правових знань: основи конституційного права (насамперед свобода підприємництва); окремі аспекти адміністративного права (зокрема щодо впливу держави на економіку); базові знання кримінального права (особливо кримінальна відповідальність у сфері господарської діяльності); основи трудового права та права соціального забезпечення; основи фінансового права (норми про бюджет, податки та ін.); широкі знання цивільного, торгового та господарського права, адже ці галузі впорядковують усі економічні процеси [9, с. 178-179].

За результатами здобуття відповідних знань студенти економічних спеціальностей повинні вміти: належно оперувати юридичними поняттями та використовувати їх у практичній діяльності; виявляти взаємозв'язки правових норм з іншими соціальними регуляторами; розрізняти види юридичних норм і усвідомлювати їхні практичні наслідки; розуміти чинність права у часі та просторі; аналізувати

структуру правовідносин і свідомо брати участь у них; пізнавати процеси правотворення та правозастосування; з'ясувати роль права в демократичній правовій державі; визначити ієрархію нормативно-правових актів та інших джерел права; вирішувати базові нескладні правові проблеми економічного та повсякденного життя; передбачати юридичні наслідки своїх дій; розрізняти існуючі галузі права; складати прості цивільно-правові та трудові договори, деякі процесуальні документи у цивільних і господарських справах; з'ясувати систему та компетенцію судових і правоохоронних органів; створити юридичну особу й обрати для неї організаційно-правову форму; поважати існуючий правопорядок; вдосконалювати, оновлювати та поглиблювати набуті знання у сфері права [9, s. 182-183].

У сьогоднішній обсяг вивчення правничих дисциплін на неюридичних спеціальностях вищої освіти України є недостатнім. На цій проблемі впродовж останніх років постійно наголошується в актуальних дослідженнях і для експертів вона є очевидною [3], [10]. Низка причин (недобір студентів певної спеціальності, потреби розширити чи зберегти штат неюридичних кафедр, забезпечити навантаженням викладачів свого факультету та ін.) зумовили численні скорочення кількості академічних годин на вивчення правничих дисциплін для студентів неюридичних спеціальностей. Як наслідок, річні курси скорочувалися до семестрових, а семестровим курсам зменшували кількість занять. На тих спеціальностях, де було кілька юридичних предметів, спостерігалось зведення їх в один короткий курс. У багатьох закладах вищої освіти та їхніх структурних підрозділах спостерігалася повна відмова від правничих дисциплін для неюридичних спеціальностей.

Хоча описані процеси часто мали об'єктивні причини, їх варто визнати недопустимими з огляду на потреби розбудови правової держави в Україні. Крім того, вони прямо суперечать чинному законодавству України. Насамперед, йдеться про невідповідність вказаних заходів Указу Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» від 18.10.2001, у якому встановлено, що «обсяг і зміст *обов'язкового курсу правознавства*» у закладах вищої освіти визначається як «потребою суспільства у вихованні правосвідомого громадянина», так і «високими вимогами до освітньо-кваліфікаційного рівня особи» [11]. При цьому варто згадати й п. 4 ч. 1 ст. 26 закону України «Про вищу освіту», згідно з яким на заклади вищої освіти серед іншого покладено завдання щодо «формування особистості шляхом патріотичного, *правового*, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» [12].

У Львівському національному університеті Івана Франка центром правової освіти студентів неюридичних спеціальностей є кафедра основ права України. Вона перебуває в структурі юридичного факультету, проте активно взаємодіє з усіма факультетами університету. Кафедру основ права України з 2016 року по даний час очолює доктор юридичних наук, професор В. П. Кіселичник [13, с. 256]. Отже, функція забезпечення правничими знаннями студентів неюридичних факультетів покладена на окремий підрозділ університету, що виявилось цілком виправданим з огляду на 40-річну практику формування правової освіченості та розвитку правової свідомості у його випускників.

Як відомо, дидактика правничих дисциплін для студентів неюридичних спеціальностей вимагає особливої педагогічної методики, яка має істотні відрізняється від навчання студентів-юристів. На цій аксіомі доволі часто акцентується увага у відповідних дослідженнях і публікаціях [14, 15]. Складна юридична термінологія, мінливість і нестабільність українського законодавства, а також масштабна та багаторівнева структура правової системи України часто утруднюють засвоєння матеріалу серед здобувачів вищої освіти неюридичного спрямування, які не мали відповідної правничої підготовки на попередніх курсах. З огляду на досвід кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка, можна стверджувати, що тактика викладання правничих дисциплін на неюридичних спеціальностях повинна полягати у доступному та лаконічному, але водночас повному та інформативному наданні правових знань, тренуванні навичків і вмінь, їхньому засвоєнню й апробації.

Особливо важливим є напрям діяльності кафедри основ права України щодо формування та розвитку навчальних програм неюридичних спеціальностей (де-факто напівюридичних або змішаних спеціалізацій) з посиленою правничою складовою. До прикладу, кафедра основ права України у співпраці з кафедрою статистики забезпечує функціонування на економічному факультеті спільної інноваційної бакалаврської спеціалізації «Економіка та правове регулювання у бізнесі». Метою цього перспективного проекту є підготовка висококваліфікованих фахівців у сферах економіки та права,

здатних до незалежної професійної діяльності у напрямку створення, діяльності та юридичного супроводу бізнесу.

Необхідність адаптації лекцій та інших аудиторних занять до потреб студентів неюридичних спеціальностей зумовила розробку та публікацію відповідних підручників, навчальних посібників, практикумів, робочих програм та інших матеріалів. Ґрунтовні навчальні видання публікувалися кафедрою основ права України як з дисципліни «Правознавство», так і з інших правничих дисциплін – «Інтелектуальна власність» [16], «Основи адміністративного права» [17] тощо.

Водночас варто відзначити *зростання попиту громадян на одержання правових знань і навичок*. Так, у листопаді 2017 р. викладачі кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка проводили анонімне соціологічне опитування серед студентів неюридичних факультетів університету «Про важливість правової грамотності для студента в особистому та професійному житті». Загалом опитано 628 студентів з 1-го по 5-й курс на 17 факультетах університету.

Проведене опитування показало, що переважна більшість студентів Львівського національного університету імені Івана Франка схиляється до думки, що правова грамотність є важливою складовою їхньої професійної підготовки і може бути для них корисною. Вони зацікавлені у вивченні юридичних дисциплін, які підвищують правову грамотність, сприяють формуванню правової культури студентів як громадян та майбутніх фахівців і вважають, що такі дисципліни повинні викладатися в університеті (69,8%). Студенти переконані, що їм важливо знати свої права (як споживача, власника, громадянина, фахівця тощо), норми законів та юридичну практику, які можуть захистити їх від неправних дій органів державної влади та інших осіб (73,4%). Більшість студентів хотіла б краще знати свої права та способи їхнього захисту (74%) [18]. Зважаючи на військову агресію Росії проти України, вважаємо, що попит на правову освіту серед студентів неюридичних спеціальностей і українського суспільства загалом буде лише зростати.

Висновки. Підводячи підсумки дослідження, можна дійти низки наступних висновків. По-перше, цінність і важливість правових знань не може зводитися лише до фахової юридичної освіти, а повинна виражатися через всезагальну правову освіту населення України. Важливим компонентом такої правової освіти є здобуття студентами неюридичних спеціальностей українських університетів та інших закладів вищої освіти відповідних знань про державно-правові явища й освоєння ними базових правничих вмінь. Відтак, навчальні плани вищої освіти неюридичних спеціальностей повинні містити серед навчальних компонентів правничі дисципліни. Своєю чергою, ці дисципліни повинні бути адаптовані для вивчення студентами неюридичних спеціальностей і відрізнитися структурно та змістовно від тих, які викладаються майбутнім юристам.

По-друге, правова освіта не є тотожною юридичній освіті, однак становить важливий чинник для нормального функціонування громадянського суспільства та правової держави. У зв'язку з цим варто визнати не тільки необхідність закону про юридичну освіту, який буде стосуватися відповідних фахівців, але й потребу розробки та прийняття окремого законопроекту про правову освіту населення України. Існуюча нормативно-правова база з цього питання є неуніфікованою та недостатньою, частково складається із застарілих підзаконних актів, що інколи містять взаємовиключні положення, а тому рівень її реалізації й ефективності не можна вважати належним.

По-третє, існування в структурі класичного університету спеціалізованого підрозділу (кафедри), який забезпечує надання правових знань студентам неюридичних спеціальностей є цілком виправданою практикою, адже адаптація правничих дисциплін до потреб та інтересів окремих спеціалізацій вимагає певного досвіду і кваліфікації. Досвідчений фахівець здатен спростити навчальний матеріал, а відтак пояснити доступно і зрозуміло правничу термінологію та особливості правозастосування студентам, які не мають відповідної фахової підготовки.

Список використаних джерел:

1. Лісовий В. С. Знання. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=16856.
2. Шульга А. М. Знання права (правоінформованість) як складова правосвідомості особи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Кравця. Серія «Право»*. 2018. Вип. 25. С. 25–28.
3. Рекотов П. Правова освіти у закладах вищої освіти неюридичного профілю. *Право та державне управління*. 2018. № 3 (32). Т. 1. С. 20–25.

4. Коваленко Н. Правова культура студентів неюридичних вищих навчальних закладів (концептуальний рівень). *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 83–86.
5. Черниш Н. Формування правових компетентностей при підготовці фахівців неюридичних спеціальностей. *Дидактика*. 2020. № 20. С. 41–43.
6. Макарова О. В. Правові основи регулювання правової освіти в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Ч. 3 (25). С. 83–89.
7. Орлова В. О., Ангелов Г. В. Правова освіта студентів як запорука реалізації їхніх прав та обов'язків у процесі соціалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 1. Т. 1. С. 66–70.
8. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 061 «Журналістика» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2019 № 864. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/061-Zhurnalistyka-bakalavr.28.07-1.pdf>.
9. Gądek A. Cele edukacji prawnej w uczelniach nieprawniczych. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*. 2011. Nr 1. T. 18. S. 173–185.
10. Ляпунова Н. М. Викладання правових дисциплін у вищих навчальних закладах неюридичного напрямку: проблеми і перспективи. *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. 2007. № 5 (46). Ч. 1. С. 167–169.
11. Про Національну програму правової освіти населення: указ Президента України від 18.10.2001 № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>.
12. Про вищу освіту: закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
13. Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1661-2016): монографія / за заг. ред. В. М. Бурдіна, В. Т. Нора, І. Й. Бойка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 288 с.
14. Чужикова В. Г. Методика викладання права. Київ: КНЕУ, 2009. 425 с.
15. Купчак М. Я., Повстин О. В., Гонтар З. Г. Методика викладання правових дисциплін у вищих навчальних закладах ДСНС України. *Вісник ЛДУ БЖД*. 2016. № 13. С. 196–205.
16. Семків В. О., Шандра Р. С. Інтелектуальна власність: підручник для студентів неюридичних факультетів. Львів: Галицький друкар, 2015. 280 с.
17. Бедрій М. М., Сирко М. В. Теоретичні основи адміністративного права: навч. посіб. для студентів неюридичних факультетів. Львів: Сполом, 2018. 120 с.
18. Шандра Р. С., Бедрій М. М. Правова освіченість здобувачів вищої неюридичної освіти у контексті становлення правової держави в Україні: соціологічно-правовий аспект. *Соціологія права*. 2021. Вип. 1 (36). С. 47–52.